

هو العليم

دیدگاه توحیدی اهل ذکر

شرح حدیث عنوان بصری - ورد و ذکر - جلسه ۱۲

بیانات

حضرت آیت الله حاج سید محمد محسن حسینی طهرانی
قدس الله سره

أعوذُ بالله من الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ
بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ وَ الصَّلَاةُ وَ السَّلَامُ عَلَى أَشْرَفِ الْمُرْسَلِينَ
وَ خَاتِمِ النَّبِيِّينَ أَبِي الْقَاسِمِ مُحَمَّدٍ وَ عَلَى آلِهِ الطَّيِّبِينَ الطَّاهِرِينَ
وَ اللَّعْنَةُ عَلَى أَعْدَائِهِمْ أَجْمَعِينَ

امام صادق علیه السلام در این حدیث شریف به عنوان بصری می فرماید: «من در ساعاتی از شبانه روز اوراد و اذکاری دارم که بدانها مشغولم؛ بنابراین اوقاتم را به خودت مشغول مکن و مرا از ذکر و وردم باز مدار!»

عرض شد که امیرالمؤمنین علیه السلام در ضمن خطبه‌ای که در ذیل آیه شریفه **(رَجَالٌ لَا تُلْهِهِمْ تِجَارَةٌ وَ لَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَ إِقَامِ الصَّلَاةِ وَ إِيْتَاءِ الزَّكَاةِ)**^۱ ایراد شده است، می فرماید:

وَ إِنَّا لِلذِّكْرِ لَأَهْلًا أَخَذُوهُ مِنَ الدُّنْيَا بَدَلًا؛ فَلَمْ تَشْغَلْهُمْ تِجَارَةٌ وَ لَا بَيْعٌ عَنْهُ.^۲ «ذکر، دارای عده و اهلی است^۳ که این عده خاص بدل از دنیا ذکر را برگزیده‌اند و خود را بدان مشغول نموده‌اند.»

شرح کلام امیرالمؤمنین پیرامون اهل ذکر

این مطلب که چطور ممکن است انسان به جای دنیا به ذکر مشغول شود را می توان مرتبه‌به‌مرتبه در چند صورت تصور کرد.

برداشت اول از کلام امیرالمؤمنین پیرامون اهل ذکر

منافات طریق رهبانیت با جامعیت اسلام

مرتبه اول اینکه منظور از دنیا را اشتغال به کسب و تجارت و پرداختن به مسائل دنیوی و مادی دانست؛ به این معنا که اهل ذکر گروهی هستند که مانند رهبانان و افرادی که در دیر و کلیسا مشغول ذکر هستند، به مسائل دنیوی هیچ توجهی ندارند؛ این عده، به جای اینکه به دنبال کسب بروند، در منزل می‌نشینند و ذکر می‌گویند؛ به جای اینکه به دنبال ازدواج بروند، دائماً به عبادت می‌پردازند و طریق رهبانیت را در پیش می‌گیرند.

^۱ سوره نور (۲۴) آیه ۳۷.

^۲ «مردانی که دست از دنیا و آخرت شسته‌اند و هر دو را به هوای معبود رها کرده‌اند، و غیر از حقیقت توحید به هیچ مظهري و تعینی از مظاهر جمال (نه مظاهر دنیوی و نه مظاهر اخروی) تنازل نکرده‌اند. اینان افرادی هستند که تجارت و خرید و فروش آنها را از یاد خدا باز نمی‌دارد.»

^۳ نهج البلاغه (عده) ج ۲، ص ۲۱۱.

این طریق در اسلام ممدوح نیست؛ زیرا با جامعیت اسلام منافات دارد. اسلام دینی است که متکفل سعادت دنیوی و اخروی بشر است، و ممدوح دانستن این مرتبه از ذکر، با هدف غایی اسلام در تعارض خواهد بود. اسلام دینی است که هم به مسائل عبادی و هم به مسائل سیاسی بشر پرداخته است؛ به عبارت دیگر: اسلام دین کمال است و در آن عبادت و سیاستی وجود ندارد؛ این ما هستیم که می‌گوییم: «دیانت ما عین سیاست و سیاست ما عین دیانت است.»^۱ بله، اگر ما این کلام مرحوم مدرس رحمة الله علیه را این چنین توجیه کنیم که منظور ایشان این است که اسلام دین کمال است و در این کمال همه چیز قرار دارد، در این صورت می‌توان برای این جمله معنای صحیحی ارائه داد.

فعلیت یافتن تمام استعدادهای نهفته بشر در سایه اسلام

کمال اسلام به این است که تمام شرایطی که در سایه آن، استعداد نهفته بشر به فعلیت می‌رسد، در اسلام وجود دارد.

ضرورت وجود ابعاد مختلف امنیتی در جامعه، برای وصول به کمال

شکی نیست که انسان برای رسیدن به هدف غایی کمالی خود، به امنیت احتیاج دارد؛ اگر سالک در شهرش امنیت نداشته باشد، چطور ممکن است عبادت کند و راه خدا را برود؟! وقتی ممکن است دزد خانه‌اش را بزند و کسی هم نیست که جلوگیری کند، چطور ممکن است شب از خواب برخیزد و نماز شب بخواند؟!^۱ در شهری که خود متصدیان امور با دزدها همدست باشند، دیگر امنیت وجود ندارد؛ شخصی را می‌کشند و کسی نیست که دادخواهی کند؛ منزلی غارت می‌شود و کسی نیست که پیگیری کند؛ همسایه موجب اذیت و آزار همسایه‌اش می‌شود و کسی نیست که جلوگیری کند.

حکایتی پیرامون جلوگیری رسول خدا از تضييع حقوق شهروندان

در روایتی به نقل از امام باقر علیه‌السلام آمده است:

در زمان پیغمبر اکرم سمره بن جندب درختی در باغ مردی انصاری داشت؛ او مرتباً بدون اینکه در بزند و اجازه بگیرد، وارد باغ و منزل مرد انصاری می‌شد و به درختی که در آنجا داشت رسیدگی می‌کرد. انصاری به او گفت: «تو گاه‌ویگاه و بدون خبر در حالی بر ما وارد می‌شوی که ممکن است کراهت داشته باشیم ما را در آن حال بنگری؛ هر وقت خواستی وارد شوی، اجازه‌ای بگیر تا ما خود را بپوشانیم!» سمره گفت: «من چنین کاری نخواهم کرد؛ این درخت مال شخصی من است و حق دارم که به آن سرکشی کنم و اجازه هم نخواهم گرفت!»

^۱ در بسیاری از ممالک خارجی خود افرادی که در سازمان‌های مخفی و غیرمخفی هستند با رؤسا همدست هستند؛ آنها در سطح بالا و اینها هم در سطح پایین مشغول‌اند!

مرد انصاری خدمت رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ رسید و از او شکایت نمود. پیغمبر اکرم سَمُرَه را طلبیدند و به او فرمودند: «(ای سَمُرَه چرا وقتی که می خواهی وارد خانه برادرت شوی دَقُّ الْبَاب نمی کنی و همین طور سرزده وارد می شوی؟! گرچه این درخت، درختِ توست ولی در حیطة تصرف تو، دیگران هم دخالت دارند؛ همان طور که تو در اینجا حقّ استفاده داری، دیگران هم حقّ استفاده دارند و تو با این کار آنها را از این حق محروم می کنی) پس هرگاه خواستی به سراغ درخت خود بروی اجازه بخواه و بعد وارد شو!»

سمره گفت: «درخت مال من است و می خواهم بدون اجازه وارد شوم!»^۱

پیغمبر به او فرمودند: «این درخت را به فلان مقدار به من بفروش!» اما او نپذیرفت؛ حضرت همین طور قیمت را بالا بردند و او نپذیرفت تا اینکه حضرت فرمودند: «من در ازای آن، درختی در بهشت به تو می دهم!» اما باز هم او قبول نکرد (و گفت: این درخت مال من است و در هر ساعتی از شبانه روز هم که بخواهم وارد شوم، هیچ گونه رادع و مانعی برای ورود من وجود ندارد).

وقتی رسول خدا این برخورد را از او مشاهده نمود، به آن مرد انصاری امر کرد که آن درخت را از ریشه بیرون آورد و نزد سَمُرَه بیندازد و فرمود: «لَا ضَرَرَ وَلَا ضِرَارَ»^۲

قاعده «لا ضرر» در جهت تأمین امنیت جامعه اسلامی

قاعده «لَا ضَرَرَ وَلَا ضِرَارَ» قانون اسلام است؛ تأمین امنیت برای وصول به کمال، ضرورت جامعه و قانون اسلام است. این امنیت باید در سایه قانون باشد و این قانون باید متکفل ابعاد مختلف امنیتی (سیاسی، اقتصادی، اخلاقی) باشد.

ضرورت حجاب در جامعه اسلامی به جهت حفظ امنیت اخلاقی

اگر اسلام اجازه دهد زنان با سر برهنه به صورتی وقیح در خیابان ظاهر شوند، امنیت اخلاقی به خطر می افتد و در چنین موقعیتی سالک نمی تواند رشد کند و بنابراین، هدف غایی در چنین جامعه ای متحقق نخواهد شد.

^۱ انسان باید در این مواقع برای حلّ مشکل، خود را جای دیگران بگذارد؛ فکر کند که اگر من به جای او و او به جای من بود، چه می کردم؛ در این صورت حدود هشتاد درصد مسائل حل خواهد شد و بیست درصد باقی مانده هم با مشورت کردن و امثال ذلک قابل حل شدن است.

اگر جناب سَمُرَه جای خود را با آن مرد انصاری که زنش چادر بر سر ندارد عوض می کرد، دیگر به او نمی گفت مال من است و دلم نمی خواهد اجازه بگیرم؛ بنابراین با نفس گفتن «دلم نمی خواهد» خود را در مملکت اسلام محکوم می کند.

وقتی پیغمبر اکرم حاکم اسلام است، دیگر نمی توان زور گفت؛ زیرا پیغمبر حق است و حق، زور نمی پذیرد.

^۲ من لا یحضره الفقیه، ج ۳، ص ۲۳۳.

در رژیم گذشته وضعیت مملکت ما به نحوی بود که انسان اصلاً نمی‌توانست نسبت به مسائل اخلاقی خود و خانواده‌اش تضمینی داشته باشد؛ آیا آن وضعیت بهتر است یا وضعیتی که انسان حداقل به حسب ظاهر مسئله وقیح و قبیحی مشاهده نکند؟! انسان در سایه کدام یک بهتر می‌تواند حرکت کند و ذکر بگوید و در نماز، تجمّع خواطر داشته باشد؟! شخصی که از صبح تا به شب هزار منظره و عکس را در ذهن و خیال خود تصویر کرده، چطور ممکن است در نیمه‌های شب بیدار شود و دفع خواطر کند؟!

ما در این سفر اخیر به لبنان مناظر و مسائلی را مشاهده کردیم که بسیار متعجب شدیم؛ اصلاً با سفر سال گذشته‌اش قابل مقایسه نبود و مشخص بود که دست صهیونیسم و استعمار در این منطقه به صورت عجیبی فعالیت می‌کند؛ مسائل به نحوی بود که اصلاً احتیاج به فکر کردن نداشت و هر شخصی تشخیص می‌داد که یک جریان دیگری این قضایای ظاهر را می‌گرداند.

وقتی عده‌ای دیدند که این مظاهر فساد حتی به شهرهایی مثل سور که تمام افرادش شیعه هستند رسیده و آنها را مورد تهدید قرار می‌دهد، منتظر نشستند و خودشان دست به کار شدند؛ من باب‌مثال می‌دیدیم در خیابانی منظره بسیار قبیحی وجود دارد، فردا که می‌آمدیم، می‌دیدیم کل آن را با رنگ و قیر، سیاه کرده‌اند. مدتی که از این جریان گذشت و استعمار دید اینها جوان‌های با غیرت و حمیتی هستند، دیگر این مسئله در آنجا ریشه‌کن شد.

حال چرا این جوانان چنین کاری می‌کنند؟ زیرا در چنین شرایطی اگر زن یا پسر و دختر شخصی بخواهد از منزل بیرون بیاید، او نمی‌تواند آنها را از نظر اخلاقی حفظ کند و از طرف دیگر هم نمی‌تواند پای آنها را از همه‌جا قطع کند؛ اگر فردی خیلی به خود زحمت بدهد و بتواند آنچه را که در منزل موجب فساد و انحراف اخلاقی است، بردارد، اجتماع را نمی‌تواند اصلاح کند.

ضرورت امنیت سیاسی و اقتصادی در مملکت اسلام به جهت ایجاد آرامش فکری

اما امنیت سیاسی؛ اگر مملکت اسلام، امنیت سیاسی نداشته باشد، هیچ‌گونه آرامش فکری برای انسان باقی نمی‌ماند.

اگر مملکت امنیت اقتصادی نداشته باشد و هر روز اجناس گران و ارزان شود، مردم باید تمام ذهن و قدرت و استعداد خود را متوجه مسئله معیشت خود کنند و دیگر آرامش فکری نخواهند داشت.

کجاست آن روایاتی که می‌گویند: فرد باید صبح تا ظهر کار کند و بقیه روز را به خود برسد؟!^۱ کجاست

^۱ نهج البلاغه (عده) ج ۴، ص ۲۲۹:

«لِلْمُؤْمِنِ ثَلَاثُ سَاعَاتٍ: فَسَاعَةٌ يَنَاجِي فِيهَا رَبَّهُ، وَ سَاعَةٌ يَرْمُ مُعَاشَهُ، وَ سَاعَةٌ يَخْلِي فِيهَا بَيْنَ نَفْسِهِ وَ بَيْنَ

آن روایاتی که می‌گویند: مؤمن و مسلمان، کسی است که وقتی خرج یک روز خود را کسب کرد، دیگر نباید به فکر فردای خود باشد؟! آیا این روایات که در کتب حدیثی پیرامون مسئله تجارت آمده است، با شرایط امروز جامعه ما سازگار است؟! آیا پیغمبر این مطالب را برای خود فرموده‌اند؟!

امروزه امنیت اقتصادی وجود ندارد. اگر تاجری بخواهد کاری کند، نمی‌داند فردا چه بر سر او خواهد آمد؛ ممکن است قانونی برداشته شود و تمام اموال او بر باد فنا برود.

به‌طور کلی اگر فردی بخواهد استعدادهایی را که خداوند در او قرار داده است به فعلیت تامه برساند، باید شرایط جامعه‌ای که در آن قرار گرفته، مُعدّ و مُمدّ او باشند؛ اگر آن شرایط با استعدادهای او در دو قطب مثبت و منفی قرار گیرند، امکان ندارد فرد به آن هدف غایی برسد.

لزوم فراهم‌سازی شرایط کمالی انسان در حکومت اسلام بر فرض مخالفت اکثریت

بنابراین، حکومت اسلام باید امنیت و دیگر شرایط و قوانین مربوط به یک حکومت عدل را برای افرادی که می‌خواهند به کمال برسند، فراهم آورد. اگر وصول به کمال و به فعلیت رسیدن، حق فطری و مسلم یک فرد است، باید شرایط برای همان یک فرد آماده باشد، گرچه میلیون‌ها نفر دیگر بگویند: «ما این شرایط را نمی‌خواهیم»؛ و اینجاست که مسئله دموکراسی (که بر نظر اکثریت استوار است) و مسئله لیبرالیسم (که به معنای آزادی‌خواهی و حرکت توده مردم براساس خواست‌های بدون حد و مرز است) زیر سؤال می‌رود.

تنافی مفاد نظریه لیبرالیسم با هدف ایجاد آن

جالب است که لیبرال‌ها خود نیز نمی‌دانند چه معنایی را از لیبرالیسم قصد می‌کنند؛ اگر منظور بدون

لَذَّتْهَا فِيمَا يَجِلُّ وَيَجْمَلُ. وَ لَيْسَ لِلْعَاقِلِ أَنْ يَكُونَ شَاخِصًا إِلَّا فِي ثَلَاثٍ: مَرْمَّةٍ لِمَعَاشٍ، أَوْ خُطُوءٍ فِي مَعَادٍ، أَوْ لَذَّةٍ فِي غَيْرِ مُحَرَّمٍ.»

ترجمه: «زندگی انسان با ایمان سه قسمت است: ساعتی که با پروردگارش در مناجات به سر می‌برد؛ ساعتی که به اصلاح امور معاش خود می‌پردازد؛ و ساعتی که در آن بین خود و لذات حلال و نیکو آزاد است. و برای عاقل شایسته نیست جز آنکه به دنبال سه چیز باشد: سروسامان بخشیدن به امر معاش، یا گام نهادن برای امور معاد، یا لذت بردن از امور غیرحرام. (محقق) ۱ غررالحکم و دررالکلم، ص ۶۶۲:

« مَنْ إِهْتَمَّ بِرِزْقِ غَدٍ لَمْ يَفْلِحْ أَبَدًا. »

ترجمه: «کسی که برای روزی فردا اندوهگین گردد هرگز رستگار نخواهد شد.» (محقق) بحار الأنوار، ج ۷۴، ص ۶۷:

« قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ: " يَا عَلِيُّ، لَا تَهْتَمَّ لِرِزْقِ غَدٍ؛ فَإِنَّ كُلَّ غَدٍ يَأْتِي بِرِزْقِهِ. " »

ترجمه: «رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمودند: " ای علی، اندوه روزی فردا را مخور؛ چراکه هر روز، روزی خود را با خود می‌آورد. "» (محقق)

حدومرز حرکت کردن است گرچه خواست‌ها و تمنیات شخص با خواست‌های دیگران تعارض پیدا کند، در این صورت نفس تمنی لیبرالیسم در یک جامعه، اقتضای براندازی خود آن شخص را دارد! زیرا همان‌طور که او تقاضای رسیدن به خواست‌های خود را دارد، دیگری نیز چنین تقاضایی دارد و این دو با یکدیگر تعارض پیدا می‌کنند؛ بنابراین صرف ارائه این طرح، موجب انتفاء و انعدام ارائه‌دهنده طرح خواهد بود.

اما اگر منظور تحقق خواست‌های شخص در محدوده عدم تعارض با دیگران باشد، سؤال ما از این مکتب این است که «عدم تعارض با خواست دیگران» چه تعریفی می‌تواند داشته باشد؟ اگر منظور امنیت داشتن در همان سه بُعد مورد نظر ماست، این همان اسلام است؛ اگر منظور این است که شخص بتواند به هر کیفیتی در اجتماع ظاهر شود، این مسئله با منافع دیگران که می‌خواهند استعدادهای خود را به فعلیت برسانند در تعارض واقع می‌شود.

من باب مثال اگر فردی بخواهد در خیابان راه برود و چشمش را ببندد، سرش به سنگ می‌خورد و در چاله می‌افتد، و اگر باز کند، با منظره وقیح و قبیحی مواجه می‌شود که در نفسش تأثیر می‌گذارد و مانع از رسیدن او به کمال می‌شود؛ اینجاست که این مکتب به بن‌بست می‌رسد و چون به کمال رسیدن حق طبیعی برای فرد فرد افراد جامعه است، هیچ چاره‌ای جز اینکه خود را با مکتب اسلام وفق دهد، ندارد.

اگر کسی نخواهد به کمال برسد، کسی با او کاری ندارد؛ اما آیا عقل و فطرت نسبت به فردی که قصد رسیدن به کمال دارد، اقتضاء نمی‌کند که آن شرایط را داشته باشد؟! حق طبیعی فرد در یک مجلس این است که به مقدار وجود خود از فضای آن مجلس تنفس کند؛ حال اگر شخصی مرتب سیگار دود کند، این عمل با خواست منطقی دیگران تعارض دارد و از نظر عقل و منطق خلاف است. اگر این شخص در فضای باز بیابان آن‌قدر سیگار بکشد تا بمیرد، کسی با او کاری ندارد؛ اما اگر بخواهد در جمعی حضور داشته باشد، به اندازه تنفس یک فرد، حق استفاده از فضا را دارد، نه بیشتر؛ در غیر این صورت محکوم خواهد بود.

اگر فردی بخواهد در یک فضای عمومی ورزش کند، چون ورزش کردن انرژی زیادی را مصرف می‌کند و تنفس زیادی می‌طلبد، باید از این فضایی که برای همه به یک میزان قابل استفاده است، به فضای آزاد دیگری برود!

رسیدن به کمال و علم، حق طبیعی فردی است که می‌خواهد عالم شود؛ حال اگر فرزند خانواده فقیری نمی‌تواند وارد مجامع علمی شود، دولت باید زمینه را برای او آماده کند، نه اینکه رسیدن به این مراتب به یک عده افراد پولدار اختصاص داشته باشد. دفاع از کیان اسلام، حق ملزم تمام افراد جامعه بر حسب مراتب و اولویت آنهاست؛ اگر کسی بخواهد این حق طبیعی را با پول بخرد، محکوم است.

اگر کسی بخواهد حق سربازی خود را با پول بخرد و بگوید سربازی برای افراد فقیر است، او در اسلام

و در نزد عقل محکوم است.

این مسئله بسیار دقیق است؛ در اسلام هر چیز باید در جای خود قرار بگیرد و اسلام دین منطبق با عقل است. اگر شما دقیق‌ترین قوانین عقلی نه توهمی و خیالی را پیدا کردید، می‌توانید بدون اجازه و امضای بنده و امثال بنده بگویید آن را اسلام گفته است و بعد حکم اسلام را روی آن بار کنید! اگر کوچک‌ترین تخطی از نظر عقل مردود شد، اسلام نیز آن را مردود می‌کند.

برداشت دوم از کلام امیرالمؤمنین پیرامون اهل ذکر

مرتبه دوم از معنای کلام امیرالمؤمنین علیه‌السلام که می‌فرماید: «فَلَمْ تَشْغَلْهُمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْهُ؛ تجارت و بیع آنها را از ذکر خدا مشغول نمی‌کند» این است که اهل ذکر برای خود دو محور مختلف ترسیم کرده‌اند: محور اول: اشتغال به امورات دنیوی؛ محور دوم: اشتغال به مسائل عبادی.

این عده در هنگام صبح دکان خود را با وضو و نام خدا برای اکتساب رزق حلال و معیشت مُحَلَّه باز می‌کنند، اما موقع ظهر و غروب نماز اول وقت خود را می‌خوانند و بعد به منزل می‌روند؛ این اشتغال باعث نمی‌شود که از یاد خدا محروم شوند و هریک از این دو مسئله را در جای خود قرار می‌دهند.

گرچه این مطلب معنای صحیحی است، اما ابتدایی‌ترین مرتبه برای عمل یک مسلمان است. مگر این توقع وجود دارد که انسان موقع ظهر باز هم به تجارت مشغول باشد و نماز اول وقتش بگذرد و فقط دو دقیقه به غروب آفتاب مانده نماز ظهر و عصر خود را بخواند؟! این مرتبه اقل مراتب بینش انسان و مراتب اخلاص و عبادت است، و بعید است که کلام حضرت ناظر به این مرتبه باشد. شخصی درباره این فقره از حدیث عنوان بصری که می‌فرماید:

«مَا مَلَكَ أَدَمِيَّ وَعَائًا شَرًّا مِنْ بَطْنِهِ؛ فَإِنْ كَانَ وَلَا بُدَّ، فَتُلْتُ لِبَطْنِهِ وَتُلْتُ لِبَطْنِهِ وَتُلْتُ لِنَفْسِي»^۱ می‌گفت:

«ما این ثلث طعام را بنا بر این روایت، غذا می‌خوریم و به جای آن دوثلث مایعات و هوا هم غذا می‌خوریم؛ زیرا آب راه خودش را باز می‌کند و نفس هم می‌خواهد بیاید و می‌خواهد نیاید!»

غرض اینکه یک مسلمان که نباید از صبح تا به شب تمام اوقات خود را در راه معیشتش بگذارند؛

بنابراین، چنین معنایی از این عبارت حضرت که می‌فرماید: «فَلَمْ تَشْغَلْهُمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْهُ» بعید است.

برداشت سوم از کلام امیرالمؤمنین پیرامون اهل ذکر

مرتبه سوم که نسبت به دو مرتبه قبل مرتبه بالاتری است، اینکه: این عده، رجالی هستند که در دادوستد

^۱ بحار الأنوار، ج ۱، ص ۲۲۶.

خدا را مدّ نظر قرار می دهند و غرض آنها از اینکه به طرف مال می روند این است که آن مال را برای کمال خودش مصرف کنند. وقتی آنها جنسی را به مشتری می فروشند، در این فروش رضای خدا را مدّ نظر قرار می دهند، نه هوی و شهوت و منافع مادی و مال اندوزی را؛ وقتی دکان را باز می کنند منظورشان از باز کردن این است که دست فقیری را بگیرند و حوائج مردم را رفع کنند و افرادی که نزد آنها می آیند به منفعتی برسند، نه اینکه فقط به مالی برسند. به عبارت دیگر اهل ذکر در تجارت و بیع خود، اول خدا را و بعد مسائل دیگر را مدّ نظر قرار می دهند و دادوستد خود را براساس آن هدف تنظیم و توجیه می کنند.

برداشت چهارم از کلام امیرالمؤمنین پیرامون اهل ذکر

انصراف تامّ اهل ذکر از ظاهر و باطن به ذات اقدس الهی

مرتبه چهارم که به قرینه «وَأَنَّ لِلذَّكْرِ لَأَهْلًا» به نظر قاصر بنده می رسد، این است که بگوییم ممکن است منظور حضرت از عبارت «فَلَمْ تَشْغَلْهُمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْهُ» این باشد که: اهل ذکر افرادی هستند که وجهه آنها وجهه ظاهر و باطن نیست و دیگر اصلاً تجارت و بیعی نمی بینند؛ بلکه فقط خدا را می بینند. این معنا که مافوق و اکمل از معانی گذشته است معنایی است که ما از این عبارت می فهمیم؛ نه اینکه بگوییم قطعاً منظور از عبارت «فَلَمْ تَشْغَلْهُمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْهُ» همین مرتبه است.^۱

عدم تفاوت بایع و مشتری در دیدگاه توحیدی

وقتی دیدگاه شخص توحیدی شود، بایع و مشتری را یک نفر می بیند؛ مثل اینکه شما پولی را از یک جیب بردارید و در جیب دیگر خود بگذارید که در این صورت چیزی از پول شما کم نشده است و ضرری نکرده‌اید. در معامله و دادوستدی که «او» بایع و مشتری می شود، «او» گیرنده و دهنده می شود، «او» کم کننده و زیادکننده می شود، دیگر سود و زیان جایگاهی نخواهد داشت.

دیدگاه توحیدی اهل ذکر، علت عدم امکان مشغولیت آنان به دنیا

چنین اشخاصی چون همه چیز را یکی می بینند، لذا دیگر تجارت و بیع آنها را مشغول نمی کند.

ناتوانی اهل ذکر از نگاه استقلالی به ماسوی الله

^۱ اینکه حضرت چه مرتبه‌ای را تصور کرده‌اند که اصلاً به فکر ما نمی رسد؛ ما کجا و کلام آن حضرت کجا؟! ما را چه به اینکه بخواهیم فضولی کنیم و بگوییم منظور امام علیه السلام این معنا بوده است؟! هیچ وقت نباید بگوییم: «منظور امام این معنا است» تا فضولی شود؛ بلکه باید بگوییم: «ما از کلام امام این معنا را می فهمیم.»

اگر بگوییم منظور امام این است، حضرت می فرماید: شما غلط کردید که می گوید منظور من این معنا بوده است؛ مگر شما در موقعیت و در فکر و خیال من هستید؟! در اینجا هم ما غلط می کنیم که بگوییم منظور امیرالمؤمنین علیه السلام این معنا بوده است. و امیدواریم که خداوند مطلب را برای ما بهتر از این روشن بفرماید!

بنابراین، آنچه ما از این عبارت امیرالمؤمنین علیه‌السلام و از آیه (رَجَالٌ لَا تُلْهِبُهُمْ تِجَارَةٌ وَ لَا بَيْعٌ عَن ذِكْرِ اللَّهِ)^۱ می‌فهمیم این است که آنها رجالی هستند که لهو اصلاً درمورد آنها تصور ندارد و دیگر اگر هم بخواهند، چنین قدرتی ندارند.

یکی از دوستان ما که سابقاً خلبان هواپیماهای هفتصد و چهل و هفت پانصد نفره بود، می‌گفت: روزی به اتفاق عده‌ای از خلبان‌های پاکستانی به کراچی رفتیم؛ خلبان، پاکستانی و هواپیمای ما هم هفتصد و چهل و هفت پانصد نفره بود. خلبان در هنگام فرود به نحوی هواپیما را نشان داد که انگار هواپیما را از فاصله دو بیست متری به زمین پرت کردند و تمام لاستیک‌ها ترکید.

یکی از خلبان‌هایی که آنجا بود به من گفت: «فلانی، من اگر هم بخواهم، نمی‌توانم هواپیما را این‌طور فرود بیاورم؛ و اصلاً قدرت چنین کاری را ندارم!»

این فرد به نحوی بر طبق نظام و اصول خلبانی پیش آمده و کار کرده که برای او ملکه شده است و دیگر اصلاً نمی‌تواند غیر از این اسلوب هواپیما را بنشانند. اهل ذکر هم که در این موقعیت قرار گرفته‌اند، بخواهند یا نخواهند اصلاً نمی‌توانند غیر خدا را ببینند.

شخصی که همه اموال را مال خدا می‌بیند، مصونیت قانونی پیدا می‌کند و اصلاً ممکن نیست در مغز و مخیله‌اش ضرر و زیان راه پیدا کند؛ لذا در این آیه می‌فرماید: (رَجَالٌ لَا تُلْهِبُهُمْ تِجَارَةٌ وَ لَا بَيْعٌ عَن ذِكْرِ اللَّهِ)؛ «فکر آنها به این صورت درآمده است که حتی اگر هم بخواهند، دیگر تجارت و بیع آنها را به لهو نمی‌کشاند.» بنده سال‌ها با مرحوم آقا رضوان الله علیه راجع به مسئله‌ای توحیدی بحث داشتم. جالب اینکه گاه‌گاهی خود ایشان بدون مقدمه راجع به این قضیه که چهار ماه پیش با هم صحبت کردیم و هیچ‌وقت به توافق نرسیدیم، شروع به صحبت می‌کردند.^۲ سه ماه قبل از فوتشان در تعطیلات ایام بهار که به مشهد مشرف شده بودم، ایشان را داخل اتاقشان زیارت کردم. زیر کرسی نشسته بودیم و شاید می‌دانستند که دیگر ما ایشان را تا آن روز آخر نمی‌بینیم؛ لذا یک دفعه فرمودند:

آسید محسن، مطلب درباره آن مسئله‌ای که ما در این مدت با هم صحبت می‌کردیم، همان‌طور است که شما می‌گویید، ولكن به این کیفیت (و خصوصیتی را مطرح کردند).

عرض کردم: «آقا، وقتی مسئله غیر از این برای من تصور نمی‌شود، چه کنم؟!» ایشان فرمودند: بله، همین‌طور است، درست است.

انسان وقتی مسئله‌ای را می‌بیند، نمی‌تواند ذهن خود را تغییر دهد. وقتی الآن من این پارچ را در جلوی

^۱ سوره نور (۲۴) آیه ۳۷.

^۲ ایشان بسیار عجیب بود! رضوان الله علیه! و در مرتبه‌ای قرار داشت که واقعاً عقول ما نسبت به آن قد نمی‌دهد.

خود می بینم، هر چه شما بگویید تخیل است نمی توانم چیزی را که می بینم رد کنم. از کلام امیرالمؤمنین علیه السلام که می فرماید: «وَأَنَّ لِلذِّكْرِ أَهْلًا أَخَذُوهُ مِنَ الدُّنْيَا بَدَلًا» این معنا به نظر می رسد که شاید منظور حضرت این باشد که: «این اهل بخصوص و عده معدود، افرادی هستند که ذکر را بدل از دنیا گرفته اند و به جای پرداختن به مسائل دنیا (بدهستان، مشاجره با دیگران، برای یکدیگر نقشه کشیدن، بر دیگری ترفع و ریاست پیدا کردن، دیگری را از صحنه به در کردن و کوبیدن) سرشان را در لاک خود فرو برده اند و دنیا را به اهلش سپرده اند.»

کلام مرحوم قاضی در نهی از اشتغال به دنیا

مرحوم قاضی رضوان الله علیه در دستوری که برای دوستانشان در ماه رجب و شعبان و رمضان می دهند، می فرمایند: ما لَنَا و لِلدُّنْيَا؟ قَدْ عَرَّتْنَا و شَغَلْتَنَا و اسْتَهْوَتْنا و لَيْسَتْ لَنَا! «ما را با دنیا چه کار؟! به راستی که دنیا ما را فریب داده، به پستی و ذلت کشانید! ما را از مقام عزت و رفعت پایین آورد. و دنیا پست تر از آن است که برای ما هدف قرار گیرد؛ پس آن را برای اهل دنیا واگذارید!»^۱

کلام مرحوم علامه طهرانی در نهی از اشتغال به امور دنیا

روزی مرحوم آقا در یک جمع چند نفری به ما فرمودند: فکر دنیا را نکنید! فکر کنید یا نکنید، عده ای می آیند و دنیا را می چرخانند؛ بروید فکر آخرت کنید که مشتری ندارد!

بنده به شما قول می دهم که اگر دنیا را به اهلش بسپارید و این ریاست و وزارت و وکالت و مدیریت را به دست نگیرید، عده ای می آیند و آن را می گیرند و می چرخانند؛ غصه ریاست این مملکت را نخورید، خودتان می بینید در یک انتخابات الی ماشاءالله چقدر عکس پخش می شود و به درودیوار می زنند.

روایت نبوی در تشبیه دنیا به مُردار و اهل آن به سگ

رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در عباراتی می فرمایند: الدُّنْيَا جِيفَةٌ و طَالِبُهَا كِلَابٌ؛^۲ «دنیا همانند جیفه و مرداری است که سگان طالب آن هستند و بر روی آن ریخته اند.» البته اگر شخص واقعاً نظر الهی داشته باشد و برای رسیدن به مطلوب و قضای حوائج مردم و برقراری

^۱ مهر تابناک، ج ۱، ص ۲۳۵.

^۲ مصباح الشریعه، ص ۱۳۸. غررالحکم و دررالکلم، ص ۲۷۳:

«إِنَّمَا الدُّنْيَا جِيفَةٌ و الْمُتَوَاخُونَ عَلَيْهَا أَشْبَاهُ الْكِلَابِ؛ فَلَا تَمْنَعُهُمْ أُخُوَّتُهُمْ لَهَا مِنَ التَّهَارُشِ عَلَيْهَا.»

ترجمه: «به درستی که حقیقت دنیا عبارت از مرداری است و کسانی که بر سر آن برادر شده اند شبیه سگان هستند؛ پس برادریشان آنان را از اینکه یکدیگر را بر سر این مردار بدرند، باز نمی دارد.» (محقق)

عدل و حکومت فعالیت کند، مسئله متفاوت است.

بنابراین، ما باید به فکر امور دیگری باشیم که کسی به دنبال آن نمی‌آید؛ باید به فکر موقعی باشیم که می‌خواهیم از دنیا برویم و تمام افراد ما را ترک می‌کنند و فقط دو روزی برایمان عزاداری می‌کنند؛ آن موقعی که ما باید جواب بدهیم و ما می‌مانیم و عقباتی که یکی پس از دیگری است.

کلام برگزیده شبلی بغدادی بعد از خدمت به چهارصد استاد و آموختن چهارهزار کلمه

شیخ عارف، شبلی بغدادی رحمة الله علیه می‌گوید:

چهارصد استاد را خدمت کردم و چهارهزار کلمه از آنها آموختم، و از میان آنها یک کلمه را که از رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ روایت شده است، پسندیدم و سرلوحه زندگی و برنامه خودم قرار دادم، و آن این است که فرمود: «إِعْمَلْ لِدُنْيَاكَ بِقَدْرِ مُقَامِكَ فِيهَا؛ وَاعْمَلْ لِآخِرَتِكَ بِقَدْرِ بَقَائِكَ فِيهَا؛ وَاعْمَلْ لِلَّهِ بِقَدْرِ حَاجَتِكَ إِلَيْهِ؛ وَاعْمَلْ لِلنَّارِ بِقَدْرِ صَبْرِكَ عَلَيْهَا.»^۱

در فقره اول می‌فرماید: «إِعْمَلْ لِدُنْيَاكَ بِقَدْرِ مُقَامِكَ فِيهَا؛ به‌همان اندازه‌ای که در این دنیا مُقام داری، برای این دنیا مایه بگذار!»

بین آیا کارهایی که انجام می‌دهی نسبت به مقداری که در این دنیا هستی ارزش دارد؟!

در فقره دوم می‌فرماید: «وَاعْمَلْ لِآخِرَتِكَ بِقَدْرِ بَقَائِكَ فِيهَا؛ برای آخرت خود به مقداری مایه بگذار که در آن باقی خواهی بود.»

انسان در این دنیا حدود شصت سال زندگی می‌کند و در آخرت به‌اضافه بی‌نهایت، آن‌وقت ما تمام هدف خود را برای منهای بی‌نهایت دنیا گذاشته‌ایم و از به‌اضافه بی‌نهایت آخرت به‌طورکلی غفلت کرده‌ایم و آن را چیزی در نظر نمی‌آوریم. امام مجتبی علیه‌السلام به جُناده می‌فرماید:

کلام امام مجتبی به جُناده، در لزوم تحصیل آمادگی برای مرگ

إِسْتَعِدَّ لِسَفَرِكَ وَحَصِّلْ زَادَكَ قَبْلَ حُلُولِ أَجَلِكَ ... وَاعْمَلْ لِدُنْيَاكَ كَأَنَّكَ تَعِيشُ أَبَدًا وَاعْمَلْ لِآخِرَتِكَ كَأَنَّكَ تَمُوتُ غَدًا.^۲

«ای جُناده، برای سفر مستعد باش و زاد خود را قبل از حلول اجلت تحصیل بنما! برای دنیای خود چنان اقدام کن که گویی برای همیشه در آن هستی (شخصی که بداند برای همیشه در این دنیا می‌ماند، نسبت به کارهایی که از او فوت شده، ابایی ندارد و می‌گوید اگر امروز انجام ندادم فردا انجام می‌دهم) و برای

^۱ تفسیر روح البیان، ج ۸، ص ۲۵ و ص ۱۰۲.

^۲ کفایة الأثر، ص ۲۲۷.

آخرت چنان عمل کن که گویی فردا خواهی مُرد.»

عدم امکان بازگشت لحظه‌ای از لحظات ازدست‌رفته عمر انسان

اگر انسان در نظر بگیرد که فردا خواهد مُرد، آن وقت نمی‌گذارد کار خیری را که باید انجام بدهد حتی یک ثانیه تأخیر بیفتد و همان را هم غنیمت می‌شمرد. سُلّاک و بزرگان همین یک ثانیه را غنیمت گرفتند و دانستند که این فرصت ازدست‌رفته دیگر جایگزین نمی‌گردد.

صوفی ابن‌الوقت باشد ای رفیق! *** نیست فردا گفتن از شرط طریق^۱

در جلسه گذشته عرض شد تصور نکنید این فرصتی را که خداوند به انسان عطا کرده بیهوده است؛ خداوند در ازای هر ثانیه فرصت در این دنیا، یک حصّه وجودی قرار داده است که وقتی این حصّه وجودی از بین رفت، دیگر چیزی به جای آن برنمی‌گردد. حصّه وجودی لحظه بعد متعلق به بعد است و فردا متعلق به فرداست.

تصور نکنید که اگر فردا عمل خیری انجام دادید، آن عمل جبران‌کننده روز قبل است؛ روز قیامت می‌گویند: در روز جمعه این عمل خیر را انجام ندادی و از عمل روز شنبه این اثری است که الآن می‌بینی، ولی پرونده روز جمعه تو خالی است.

آن وقت است که دیگر انسان از درون خود می‌سوزد که روزها و ساعات را پشت‌سر گذاشتم؛ در روز شنبه ساعت چهار بعدازظهر می‌توانستم این کار خیر را انجام دهم و انجام ندادم و این حصّه وجودی تمام شد!

عمر آدمی، بالاترین نعمت الهی

حال آیا تابه‌حال توجه داشته‌ایم که این عمر بالاترین نعمتی است که خدا در این دنیا به ما داده است و هیچ چیز دیگری جایگزینش نیست؟! تصور نکنید که اگر در شصت سالگی از دنیا رفتید و می‌توانستید با این مقدار وقت کاری انجام دهید و ندادید، بقیه‌اش را در برزخ سپری می‌کنید؛ این فرصت دیگر برنمی‌گردد و لذا امام مجتبی علیه‌السلام می‌فرماید: «واعْمَلْ لآخِرَتِكَ كَأَنَّكَ تَمُوتُ غَدًا؛ برای آخرت خود آن‌طور باش که گویی همین الآن فرصت از بین می‌رود.»

کلام مرحوم علامه طهرانی مبنی بر ظنّین بودن بر عمر خود

مرحوم والد بارها می‌فرمودند:

من بر عمر خودم ظنّین بودم.

معنای این کلام این است که من نسبت به عمر خود بدگمان بودم و دائماً خیال می‌کردم که ممکن است

^۱ مثنوی معنوی، دفتر اول، ص ۵.

ده دقیقه دیگر از دنیا بروم. اگر شخصی چنین موقعیتی داشته باشد و به طور کلی تسویف را از ذهن خود کنار بگذارد و همیشه خود را در آخر وقت احساس کند، دیگر نمی گذارد هیچ عملی از او فوت شود.

در فقره سوم می فرماید: «وَعَمَلٌ لِلَّهِ بِقَدْرِ حَاجَتِكَ إِلَيْهِ؛ به اندازه ای برای خدا کار انجام بده که به او احساس نیاز و احتیاج می کنی.»

ما چقدر به خدا احساس نیاز داریم؟ در قبال جمله «آن ذره که در حساب ناید ماییم» باید گفت: «آن کس که در حساب ناید خداست!» اگر از اول صبح که آفتاب می زند تا وقتی که می خوابیم تمام کارهای خود را در یک ورق بنویسیم و محاسبه کنیم آن وقت متوجه می شویم که چقدر به خدا و چقدر به خلق خدا احتیاج داریم! و اما در فقره چهارم می فرماید: «وَعَمَلٌ لِلنَّارِ بِقَدْرِ صَبْرِكَ عَلَيْهَا؛ برای آتش به همان اندازه ای که تحمل ورود در آن را داری، عمل کن و مایه بگذار.»

بیان روایت نبوی

«النَّاسُ نِيَامٌ، إِذَا مَاتُوا انْتَبَهُوا» مردم گیج و خواب اند؛ لذا فرمود: «النَّاسُ نِيَامٌ إِذَا مَاتُوا انْتَبَهُوا»^۱

گویی مواد بیهوشی به ما تزریق شده است که دیگر چیزی را ادراک نمی کنیم و هر کاری را انجام می دهیم. اگر به هوش بودیم، سوزندگی عمل را که سوزندگی دوری از حق و ظلمت و کدورت است، احساس می کردیم.

فرد بیهوش را هرچه سوزن بزنند و بر او چاقو فرو کنند، هیچ نمی فهمد؛ اما وقتی که به هوش بیاید و تمام بدنش را سوراخ سوراخ و خون آلود ببیند، از شدت درد اصلاً نمی تواند تحمل کند و دوباره از هوش می رود. وقتی که سوزن و چاقو در بدن او فرو می رفت، بیهوش بود و حس و ادراک نداشت؛ بصیرت و فکر و تعقل نداشت؛ فقط یک محور را می دید و هرچه گفتند این مطالب حق است، سرش را پایین انداخت و توجه نکرد تا اینکه «ناگهان بانگی برآمد خواجه مُرد»^۲

^۱ مرآة العقول، ج ۸، ص ۲۹۳.

ترجمه: «مردم در خواب غفلت هستند؛ هنگامی که بمیرند، بیدار می شوند.» (محقق)

^۲ حیات جاوید، ص ۱۶۶، تعلیقه ۳:

«مرحوم والد ما، حضرت علامه طهرانی - رضوان الله علیه - می فرمود:

شبی در عالم رؤیا دیدم در بیابانی هستم خشک و سوزان که تا چشم می دید خبری از عمران و آبادی نبود. در این هنگام دیدم شبحی از دور نمایان شد و پیوسته نزدیک می شد تا اینکه جلو آمد. دیدم پیرزنی است به غایت ژنده پوش که لباس های او همه پاره، و چرک و قباحت سراسر وجود او را گرفته است و با عصا لنگان لنگان و بیمارگونه و فرتوت و بی رمق خود را به من رساند. خوب نظر کردم، دیدم او یکی از نزدیک ترین اقوام و ارحام من است. به او گفتم: "چه کردی که خود را به این روز انداختی؟!"

باری، این حقیقت دنیا و حقیقت ذکر است؛ رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم می‌فرماید: **وَإِنَّ لِرَبِّكُمْ فِي أَيَّامِ دَهْرِكُمْ نَفَحَاتٍ أَلَا فَتَعَرَّضُوا لَهَا وَلَا تُعْرِضُوا عَنْهَا.**^۱ «بدانید که خداوند متعال در روزگار عمر شما نفعات و نسیم‌هایی دارد؛ متوجه باشید که خود را در معرض آن جذبات و نفعات قدسی قرار دهید.»

در این دنیا چنین نفعاتی هست که اگر خود را در معرض آن قرار ندهید، می‌گذرد و دیگر بر نمی‌گردد؛ حال اگر بعداً بهره دیگری پیش آید، مربوط به همان موقع است و این نصیب گذشته است.

یک چشم زدن غافل از آن شاه باشیم *** شاید که نگاهی کند آگاه باشیم

إن شاء الله خداوند توفیق اطاعت و بندگی و سرسپردگی و بینش و بصیرت و از خودگذشتگی و به او پیوستگی را به همه ما عنایت بفرماید و ما را در تحت مقام ولایت عظمی و مطلقه امام زمان **عَجَلُ اللَّهِ تَعَالَى** **فَرَجَهُ الشَّرِيفِ** از هر انحرافی مصون و محفوظ بدارد! دست ما را از دامان اهل بیت و اولیاء کوتاه مگرداند؛ در دنیا از زیارت آنها و در آخرت از شفاعتشان محروم مفرماید!

اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِ مُحَمَّدٍ

گفت: "روزگارم را در دنیا به غفلت از یاد خدا و پیروی از آمال نفس اماره سپری نمودم..." و از من طلب مساعدت و استمداد از رهایی چنین روزگاری را داشت.

من به او گفتم: "هر چه در دنیا تو را نصیحت کردم که دست از رفتار و کردارت برداری و به کار خود باشی، نپذیرفتی، حال از من درخواست امداد و مساعدت می‌نمایی؟!"

بالاخره با اصرار زیاد او، دست در جیب لباس کردم و دیدم یک دانه نخودچی در جیبم هست؛ آن را بیرون آوردم و به او دادم. او رو کرد به من و گفت: "همین؟! گفتم که: "چیز دیگری ندارم." و او هم پشت به من کرد و عصازنان دور شد.

^۱ رساله لب‌اللباب، ص ۲۴.